УДК 347.6
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.31

МАЙНОВИЙ РЕЖИМ ПОДРУЖЖЯ ТА ПОДІЛ СПІЛЬНОГО МАЙНА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Лісовий С.А.,
аспірант Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Лісовий С.А. Майновий режим подружжя та поділ спільного майна: порівняльно-правовий аналіз.

У науковій статті на основі порівняльно-правового аналізу з'ясовано майнові режими подружжя у європейських державах та виявлено особливості поділу спільного майна подружжя.

Виявлено чимало змін у регулюванні майнового режиму подружжя в Австрії, зокрема були скасовані такі інститути як «подружня частка», «викуп нареченої», «ранній дарунок», спадщина подружньої частки, допомога для вдови та законний узуфрукт. Вказані зміни важливі у аспекті встановлення переліку тих об'єктів, які підлягають поділу. У Бельгії майнові відносини подружжя були реформовані Законом від 22 липня 2018 року, з одного боку залишилася презумпція спільності майна набутого подружжям у шлюбі, при цьому під час обговорення змін у парламенті згадувалися рекомендації та принципи Комісії із європейського сімейного права. Впроваджені зміни удосконалили насамперед підходи до розподілу житла, речей домашнього вжитку, професійних активів. У Болгарії Сімейний кодекс 2009 року запровадив новий підхід до регулювання майнових відносин подружжя. На зміну єдиному імперативному режиму спільності майна, набутого під час шлюбу, було запроваджено три майнові режими, зокрема: а) спільної власності; б) роздільної власності; в) договірний режим (запроваджений шлюбним договором). У Данії чимало змін у регулюванні майнових відносин подружжя були впроваджені Законом про фінансові справи подружжя, прийнятим у травні 2017 року. Новий Закон зберіг традиційний підхід – легальну презумпцію щодо майнового режиму між подружжям по принципу «відкладеної спільності майна», і на далі подружжя вправі укладати договори, якими можуть відступити від рівного розподілу майна. Проте новий закон передбачив декілька нових об'єктів, які на разі вже є окремою власністю та не підлягають розподілу. Зокрема, чітко розмежовано дарування між нареченими та дарування між подружжям, тобто після укладення шлюбу.

Проведене порівняльне дослідження показало відсутність єдиного підходу в європейських державах до регулювання майнових режимів подружжя та поділу майна. Найбільш цікавим є підхід данського законодавця щодо поділу окремої власності на види, - роздільне майно після розлучення та абсолютне роздільне майно.

Ключові слова: спільне майно подружжя, поділ майна, спільність майна, відкладена спільність майна, роздільне майно, абсолютне роздільне майно, держави-члени ЄС.

Lisovyi S.A. Marriage property regime and division of common property: comparative legal analysis.

The scientific article, based on a comparative legal analysis, clarifies the property regimes of spouses in European countries and reveals the peculiarities of the division of joint property of spouses.

Many changes have been identified in the regulation of the property regime of spouses in Austria, in particular, such institutions as "marital share", "bride's ransom", "early gift", inheritance of marital share, widow's allowance and legal usufruct have been abolished. These changes are important in terms of establishing a list of objects that are subject to division. In Belgium, the property relations of spouses were reformed by the Law of July 22, 2018, on the one hand, the presumption of community of property acquired by spouses during marriage remained, while during the discussion of the changes in parliament, the recommendations and principles of the Commission on European Family Law were mentioned. The introduced changes improved, first of all, the approaches to the division of housing, household goods, and professional assets. In Bulgaria, the 2009 Family Code introduced a new approach to the regulation of marital property relations. Instead of a single mandatory regime of community of property acquired during marriage, three property regimes were introduced, namely: a) joint ownership; b) separate ownership; c) contractual regime (introduced by a marriage contract). In Denmark, many changes in the regulation of marital property relations were introduced by the Act on Financial Affairs of Spouses, adopted in May 2017. The new Act retained the traditional approach - a legal presumption regarding the

property regime between spouses on the principle of «deferred community of property», and from now on, spouses have the right to conclude agreements by which they can deviate from the equal division of property. However, the new law provided for several new objects that are currently already separate property and are not subject to division. In particular, a clear distinction is made between gifts between the bride and groom and gifts between spouses, i.e. after the marriage.

The comparative study showed the lack of a unified approach in European countries to regulating marital property regimes and property division. The most interesting is the approach of the Danish legislator to the division of separate property into types - separate property after divorce and absolute separate property.

Key words: community property of spouses, division of property, community of property, deferred community of property, separate property, absolute separate property, EU member states.

Постановка проблеми. У всіх випадках коли подружжя вирішили розподілити спільне майно добровільно чи примусово, постає потреба у визначені тих об'єктів, які мають бути поділені. Безумовно у всіх випадках, коли має місце добровільний поділ спільного майна у подружжя є доволі широка сфера автономії та свободи дій, укладення договорів, про що ми детально висвітлимо у наступному підрозділі. Важливо з'ясувати у порівняльному аспекті, задля розробки пропозицій до удосконалення національного сімейного законодавства, особливості встановлення тих об'єктів, які підлягають поділу.

Стан опрацювання проблематики. У цивільно-правовій та сімейно-правовій науці вчені не достатньо аналізують у порівняльному аспекті проблему поділу майна подружжя. У дисертаційних дослідженнях здійснено аналіз правового режиму майна окремих членів сім'ї (І.В. Жилінкова) [1], питання правового регулювання нерухомого майна, що належить спільно різним членам сім'ї (А.Д. Стоянов) [2], порівняльні аспекти поділу спільного майна подружжя в нашій державі та ЄС (О.В. Мельниченко) [3], яким чином гармонізувати наше законодавство із європейським (О.С. Простибоженко) [4]. Водночас у цих працях не досліджено сучасні тенденції, які мають місце у державах ЄС щодо реформування підходів до регулювання майнових режимів подружжя та поділу спільного майна.

Метою статті є здійснення порівняльно-правового дослідження майнових режимів подружжя в державах ЄС та виокремлення особливостей поділу спільного майна.

Виклад основного матеріалу. Важливо з'ясувати європейські підходи до регулювання питання поділу спільного майна подружжя та визначення тих об'єктів, що можуть бути розподілені. Професорка Маріанна Рот здійснила огляд австрійського законодавства, що регулює сімейні відносини і зауважила про основні зміни що відбулися за останнє десятиліття. Чимало змін у регулюванні майнового режиму подружжя запроваджено Законом про внесення змін до сімейного законодавства 2009 року (Familienrechts-Änderungsgesetz 2009). Були скасовані такі інститути як «подружня частка» (Heiratsgut), «викуп нареченої» (Widerlage), «ранній дарунок» (Morgengabe), спадщина подружньої частки (Heiratsgut-Vermächtnisse), допомога для вдови (Witwengehalt) та законний узуфрукт (Advitalitätsrecht). Вказані зміни важливі у аспекті встановлення переліку тих об'єктів, які підлягають поділу. Є певні відмінності при поділі спільного майна подружжя та партнерств, зокрема у розі розірвання зареєстрованого партнерства суд не може передати в оренду спільну квартиру одному з колишніх партнерів [5].

У Бельгії майнові відносини подружжя були реформовані Законом від 22 липня 2018 року, з одного боку залишилася презумпція спільності майна набутого подружжям у шлюбі, при цьому під час обговорення змін у парламенті згадувалися рекомендації та принципи Комісії із європейського сімейного права. Впроваджені зміни удосконалили насамперед підходи до розподілу житла, речей домашнього вжитку, професійних активів (ст. 1389/1 та 1389/2 Цивільного кодексу). Після широких парламентських дебатів, було все ж підтримано режим «чистого розділення активів», виключаючи будь-яку компенсацію, але із можливістю відступу від вказаного режиму у договорі, укладеному подружжям.

Реформування регулювання майнових відносин у Бельгії охопило також і питання професійного обладнання, акції компаній, зокрема було вирішено, що такі об'єкти відносяться до власності кожного із подружжя, а до спільного майна віднесено вигоду та дивіденди, набуті під час шлюбу, які і підлягають поділу. Крім того, до спільної власності подружжя було віднесено компенсації за завдану шкоду, у тому числі ту, яка призвела до економічної недієздатності, а також платежі за індивідуальними договорами страхування життя. При цьому, не віднесено до спільного майна подружжя виплати по договорам колективного страхування, які є частиною зарплатних соціальних пакетів. Важливим було впровадження права на компенсацію тому із подружжя, хто сприяв професійному становленню іншого із подружжя [6].

У Болгарії Сімейний кодекс 2009 року запровадив новий підхід до регулювання майнових відносин подружжя. На зміну єдиному імперативному режиму спільності майна, набутого під час шлюбу, було запроваджено три майнові режими (статті 18–43 Сімейного кодексу), зокрема: а) спільної власності; б) роздільної власності; в) договірний режим (запроваджений шлюбним договором). Подружжя вправі обрати режим до укладення договору або протягом шлюбу. Для захисту прав третіх осіб передбачено обов'язкову реєстрацію режиму у публічному центральному електронному реєстрі. У випадку обрання законного режиму подружжя подає декларацію, у разі укладення шлюбного договору, його нотаріально посвідчений примірник подається до державного органу реєстрації актів цивільного стану, який вносить відмітку про майновий режим на Свідоцтво про шлюб. До шлюбів, які були укладені раніше, якщо сторони не застосували договірний режим, автоматично застосовується режим спільності. Майновий режим у Болгарії є «обмеженої спільності майна», оскільки охоплює – лише придбані реальні активи під час шлюбу та наявні об'єкти, що є особистою власністю. Вказаний режим презюмується, якщо подружжя не оберуть інший, або якщо обидва або один із подружжя молодше 18 років, або перебуває під опікою (ст. 18(2) СК), або майновий договір подружжя, не врегульовує майновий режим всіх об'єктів, також вказаний режим поширюється на всі шлюби, які були укладені до набрання чинності Сімейним кодексом 2009 року.

Спільність майна складається з речових прав (на нерухоме майно та рухоме майно, право на користування тощо), придбаних під час шлюбу (ст. 21(1) СК Болгарії), коштів на банківських рахунках, інвестицій, ощадних рахунків, акцій. Авторські, страхові та пенсійні права є особистими та не підлягають поділу. Кожен із майнових об'єктів, набутий у шлюбі є спільною власністю, не залежно від того, на кого із подружжя його оформлено юридично. Ті об'єкти, які набуті до шлюбу або під час шлюбу, але із нотаріально засвідченою заявою, що це власність одного із подружжя, не належить до спільного майна та не підлягають поділу (стаття 9(2) FC). Аналогічні вимоги стосуються боргів подружжя, обоє з подружжя несуть солідарну відповідальність за «витрати, необхідні для задоволення сімейних потреб» (стаття 33(2) СК Болгарії). При розлученні, кожен з подружжя має право на фінансову компенсацію у вигляді частини вкладу у майно іншого із подружжя. Заявник повинен довести внесок у придбання у будь-якій формі (ст. 33(2) СК Болгарії) [7].

У Данії чимало змін у регулюванні майнових відносин подружжя були впроваджені Законом про фінансові справи подружжя (Lov om ægtefællers økonomiske forhold), прийнятим у травні 2017 року, який скасував Закон про юридичні наслідки шлюбу (Lov om ægteskabets retsvirkninger) 1925 року. Новий Закон зберіг традиційний підхід – легальну презумпцію щодо майнового режиму між подружжям по принципу «відкладеної спільності майна», і на далі подружжя вправі укладати договори, якими можуть відступити від рівного розподілу майна. Проте новий закон передбачив декілька нових об'єктів, які на разі вже є окремою власністю та не підлягають розподілу. Зокрема, чітко розмежовано дарування між нареченими та дарування між подружжям, тобто після укладення шлюбу. Що стосується подарунків або договорів із третіми особами, то Закон про фінансові справи подружжя встановлює певні обмеження. Так, якщо подружжя дарує подарунок третій особі та існує очевидний ризик того, що частка майна іншого з подружжя зменшиться (у разі смерті одного з подружжя або розлучення), такий із подружжя може вимагати щоб третя особа повернула подарунок, якщо вона знала або повинна була знати про це. Крім того, можна вимагати визнання договору дарування недійсним близьким родичам боржника, які були явно невідповідними до його фінансового стану, окрім тих випадків, якщо доведено, що боржник не був неплатоспроможним або став неплатоспроможним, коли дарування було виконано, і, безсумнівно, мав достатньо коштів для виконання своїх зобов'язань.

У Данії також скасовано попередній підхід, коли подружжя могли скласти список майна із спільної власності, яким кожен із них могли розпоряджатися окремо, оскільки такі списки складалися дуже рідко. Так само було відмінено таку підставу для поділу спільної власності як неправильне управління майном. Згоду від другого подружжя на відчуження сімейного житла потрібно, тільки речі домашнього вжитку можна відчужити без згоди.

Цікавим є підхід данського законодавця щодо поділу окремої власності на види, – роздільне майно після розлучення (skilsmissesæreje) та абсолютне роздільне майно (fuldstændigt særeje), наприклад набуте після смерті одного із подружжя. Абсолютна окрема власність враховується тільки у тих випадках, якщо один із подружжя помер першим або тільки у разі розірвання шлюбу померлого з подружжя. Абсолютна окрема власність для одного із подружжя, що ще живий надає перевагу у майнових питаннях у порівнянні із дітьми того із подружжя, хто помер.

Крім того, у тих випадках, якщо для покращення роздільного майна були використані спільні кошти, то така частка не підлягає поділу, але один із подружжя має право на отримання компенсації [8].

Найбільш суттєві зміни законодавства про майно подружжя в Естонії включають зміни Закону про сімейне право (набрав чинності 01.07.2010 р.), зокрема вдосконалено правила встановлення режиму спільної власності та запроваджено вичерпний перелік дозволених комплексних режимів майна подружжя (спільність придбань та відокремленість майна), що дозволяє відступи лише в межах, передбачених законом. Майбутнє подружжя може за згодою вибрати майновий режим із тих, які дозволені законом до вступу в шлюб шляхом подання відповідної заяви під час реєстрації шлюбу відповідно до Закону про реєстрацію актів цивільного стану Естонії, яка набуває сили із моменту реєстрації шлюбу. Якщо подружжя шляхом подання заяви не обирають майновий режим, не укладуть між собою договір, до їх майнових відносин від моменту укладення шлюбу застосовується режим спільності майна. За вказаного режиму спільним вважається все майно, речі та інші майнові права подружжя (включаючи права на придбання та права вимоги), набуті за час шлюбу. До роздільного майна подружжя належать: особисті речі подружжя; речі, що перебували у власності подружжя до шлюбу, або речі, набуті подружжям за час шлюбу в дар чи в порядку спадкування; об'єкти, які подружжя набуває на підставі права, що належить до його окремої власності, або як компенсацію за знищення, пошкодження чи вилучення об'єктів, що входять до його окремої власності, або на підставі правочину, укладеного щодо до свого окремого майна; паїв обов'язкового пенсійного фонду, грошові кошти на пенсійному інвестиційному рахунку та фінансові активи, придбані за гроші, у тому числі майнові права, що випливають із договору, укладеного при придбанні таких фінансових активів, та майнові права, що випливають із договору обов'язкового пенсійного страхування. Роздільність майна виникає або на основі майнового договору подружжя, згідно з яким окремість майна вибирається як нова форма майнового режиму подружжя, або існуючі майнові відносини припиняються без прямого визначення нового режиму на основі рішення суду [9].

У Фінляндії були внесені зміни до національного законодавства для імплементації Регламентів Європейського Союзу 2016/1103 та 2016/1104 щодо майна подружжя та майнових наслідків зареєстрованого партнерства. Параграф 2 розділу 35 Закону про шлюб був змінений таким чином, що подружжя може виключити особисте страхування із спільного майна. Раніше таке виключення могло бути зроблено лише в шлюбному договорі, договорі дарування чи заповіті. Крім того, окремі позиції були скореговані судовою практикою. Верховний суд розглядав питання розподілу майна подружжя після розлучення, яке включало товариство з обмеженою відповідальністю (kommandiittiyhtiö), яким володів чоловік. На користь чоловіка товариство оформило два види добровільного пенсійного страхування. Верховний суд постановив, що вартість пенсійного страхування слід брати до уваги при визначенні вартості товариства з обмеженою відповідальністю для розподілу майна подружжя. Однак приховане податкове зобов'язання мало бути вираховано з вартості повернення пенсійних страховок. Через пенсійне страхування чоловік мав би сплачувати коригування дружині, що становило майже половину чистої вартості пенсійного страхування. У цій справі було обґрунтовано принцип, згідно з яким можливе коригування судами «потенційно необґрунтованого результату розподілу майна». Можливість коригування поділу майна використовується лише в тому випадку, якщо кінцевий результат фактичного розподілу майна подружжя в цілому призведе до необґрунтованого результату, враховуючи, наприклад, діяльність подружжя, накопичення та наявне майно (розділ 103 b Закону про шлюб) [10].

У Греції протягом останніх років не було реформ щодо регулювання майнових відносин подружжя та поділу спільного майна. Водночас, певні важливі позиції були сформовані судовою практикою. Особливий інтерес становить рішення № 6/2019 Верховного суду Греції щодо можливості відмови від «претензії спільності накопичених доходів під час шлюбу» з огляду на згоду на розлучення. Суд підтвердив свою позицію згідно з усталеною прецедентною практикою, згідно з якою питання нарахованих прибутків може стати предметом більш загального врегулювання шлюбних відносин. У цьому випадку Верховний суд визнає, як виняток, що договір подружжя про нараховані доходи є дійсним за умови, що він ґрунтується на передумові розірвання шлюбу, виключно у випадках розірвання шлюбу за згодою [11].

У Словенії законний майновий режим є двох видів – спільності майна подружжя та режим роздільності майна кожного з подружжя (ст. 66 СК Словенії). Відповідно до СК спільне майно - це майно, набуте подружжям через працю (наприклад, заробітна плата, гонорари), а також майно, придбане під час шлюбу (ст. 67 СК Словенії). Майно, яке подружжя вносить у шлюб, і майно, яке він отримує без тягаря під час шлюбу, наприклад у спадщину чи дарування, вважається його особистою власністю. Незалежно від походження або способу набуття індивідуальне майно кожного із подружжя, призначене виключно для його особистого користування є роздільним майном (ст. 77 СК Словенії). Подружжя може поділити спільне майно протягом шлюбу або під час розірвання шлюбу на підставі нотаріального договору чи рішення суду при наявності спору. Цікавою є норма у СК Словенії про можливість поділу спільного майна подружжя на вимогу кредитора. При поділі

спільного майна передбачається, що частки спільного майна є рівними. Подружжя може довести, що вони зробили внесок у загальну суму майно в іншому співвідношенні, але, відповідно до СК, якщо незначною є різниця у внеску кожного із подружжя у спільне майно, то воно не враховується (ст. 74 СК Словенії) [12].

Висновки. Таким чином, проведене порівняльне дослідження показало відсутність єдиного підходу в європейських державах до регулювання майнових режимів подружжя та поділу майна. Найбільш цікавим є підхід данського законодавця щодо поділу окремої власності на види, - роздільне майно після розлучення (skilsmissesæreje) та абсолютне роздільне майно (fuldstændigt særeje), наприклад набуте після смерті одного із подружжя. Вказані підходи потребують детальнішого дослідження у аспекті доцільності впровадження кращих практик в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: автореф. дис... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків, 2000. 39 с.
2. Стоянов А.Д. Правовий режим нерухомого майна членів сім'ї: дис… канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2016. 211 с.
3. Мельниченко О.В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу: автореф. дисерт. … канд. юрид. наук: спец. : 12.00.03. Київ. 2015. 19 с.
4. Простибоженко О.С. Гармонізація законодавства України із законодавством держав-членів Європейського Союзу щодо правового режиму спільності майна подружжя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.
5. Marianne Roth. Property Relations reports by jurisdiction: Austria. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Austria-Roth-.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
6. Frederik Swennen. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Belgium. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Belgium-Swennen.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
7. Velina Todorova. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Bulgaria. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Bulgaria-Todorova.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
8. Ingrid Lund-Andersen. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Denmark. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Denmark-Lund-Andersen.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
9. Triin Uusen-Nacke. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Estonia. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Estonia-Uusen-Nacke.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
10. Salla Silvola. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Finland. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Finland-Silvola.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
11. Anna-Maria Konsta, Achilles G. Koutsouradis. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Greece. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Greece-Konsta.pdf (дата звернення: 29.12.2024).
12. Barbara Novak. Property Relations reports by jurisdiction: Update – Slovenia. URL: https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Slovenia-Novak.pdf. (дата звернення: 29.12.2024).